

**ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ В СІМ'Ї
ТА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА
А. С. МАКАРЕНКА**

УДК 316.614.5-053.2

О. А. Алєко

**ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА
НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ І ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО
ДОСВІДУ ДИТИНИ В РОДИНІ**

Динамічні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовлюють необхідність урахування їх впливу на соціалізацію дітей, процеси соціального становлення особистості, формування первинного соціального досвіду. В Україні з кожним роком підвищується увага до проблем дитинства, про що свідчить поява нових нормативно-правових документів: Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, Національної програми виховання дітей і учнівської молоді в Україні, Законів «Про освіту» та «Про дошкільну освіту», оновленого Базового компоненту дошкільної освіти, Базової програми розвитку дітей дошкільного віку «Я – у світі».

Нині спостерігається посилення уваги українських учених до осмислення, правильного формулювання і розв'язання педагогічних проблем, що безпосередньо стосуються соціалізації, соціального становлення дітей і молоді. Ці питання порушено у працях І. Беха, І. Звереві, І. Єрмакова, В. Мадзігона, А. Капської, Л. Коваль, Н. Лавриченко, Г. Лактіонової, В. Москаленко, Н. Ничкало, В. Оржеховської, С. Савченко, С. Харченка, С. Хлебик, В. Циби та інших.

Науковці Л. Артемова, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, Н. Кирста, О. Кононко, С. Курінна, В. Кузь, Н. Лисенко, Т. Поніманська, І. Рогальська та ін. визначають соціалізацію як набуття дошкільниками соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього. Соціальний досвід дитини, на думку вчених, є основою соціалізації, засвоюючи який, вона здійснює саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною. У дошкільному віці в дитини конструюється образ соціального світу, закладається базис її особистісної культури, відбувається усвідомлення себе як індивідуальності, формується її ставлення до інших людей, до світу в цілому.

Формування у дітей соціального досвіду є одним з основних виховних завдань, які відображено в Базовому компоненті дошкільної освіти. Накопичення соціального досвіду у дитини відбувається одночасно в декількох соціальних інститутах, але першочергове місце, на

нашу думку, займає родина, яка є першоосновою суспільства, соціумом, де найбільшою мірою виявляються індивідуальні особливості кожного із батьків, їхніх дітей, реалізуються природні потреби, формуються мотиви поведінки як критерії розвитку особистості, відбуваються самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів.

Проблема сім'ї як вагомого інституту соціалізації гостро дискутувалася ще в 20-ті роки ХХ століття, про що свідчать педагогічні праці тогочасних новаторів у педагогічній галузі Г. Ващенко, А. Макаренка, Я. Мамонтова, І. Огієнка, С. Русової, Я.Чепіги та інших.

У пошуках нових шляхів вирішення проблем соціалізації дітей та соціального становлення особистості, сучасна педагогічна наука звертається до різних джерел, зокрема, до педагогічного досвіду прогресивних педагогів минулого. У своїх працях видатні педагоги обґрунтовують положення стосовно провідної ролі родини у соціальному, пізнавальному, естетичному та фізичному розвитку дитини, залученні її до загальнолюдських цінностей (Я. Коменський, П. Лесгафт, А. Макаренко, О. Одоєвський, І. Песталоцці, С. Русова, Ж. Руссо, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та ін.).

Серед визначних досягнень вітчизняної та світової педагогіки у ХХ столітті особливе місце займає педагогічна творчість Антона Семеновича Макаренка, його літературно-педагогічна спадщина стала об'єктом численних досліджень ще у 40-х роках ХХ століття й донині продовжує викликати безліч суперечливих і неоднозначних тлумачень у вітчизняних та зарубіжних педагогів. З-поміж сучасних українських дослідників-макаренкознавців особливу увагу привертають праці І. Зязюна, Л. Крамущенко, М. Окси, Л. Пашко, А. Ткаченка, Л. Хомич, М. Ярмаченка, а також російських учених Л. Гриценко, Л. Гордіна, В. Малініна, С. Невської та А. Фролова. У їхніх працях спостерігається прагнення під новим кутом зору переглянути зміст, шляхи, цілі виховання за Макаренком, з тим, щоб одержати певний поштовх для подальшого розвитку педагогічної науки і практики.

А. С. Макаренко зробив значний внесок до проблеми розвитку сімейного виховання та соціалізації особистості в родинному колі (хоча сам термін «соціалізація» він не використовував у своїх працях). Педагог звертав увагу на значення соціального досвіду і мав переконання, що поведінка є результатом складних процесів: усвідомлення, знання, сили звички, пристосовуваності, сміливості, прийняття себе, здоров'я та, найголовніше, соціального досвіду.

Визначне місце у формуванні поглядів щодо інституту батьківства, стосунків батьків і дітей, виконання ними виховних функцій мала вся педагогічна творчість і діяльність А. С. Макаренка в галузі сімейного виховання, яка зберегла свою актуальність і в наш час.

Метою статті є аналіз поглядів А. С. Макаренка на значення і місце родини у соціалізації особистості та формуванні первинного соціального досвіду дитини.

Макаренка вважають одним із засновників сімейної педагогіки, для якого сім'я – це єдиний колектив, причому колектив педагогічний і різновіковий. Педагог вважав, що виховання дітей – найголовніша сфера суспільного життя [1, с. 37]. Він торкнувся цілої низки проблем сімейного виховання: структура сім'ї та її виховне значення, роль батька і матері у вихованні, види авторитету батьків, взаємозв'язок школи й сім'ї.

«Виховання дітей - найважливіша галузь нашого життя, - відзначав А.С. Макаренко. Наші діти - це наша старість. Правильне виховання - це наша щаслива старість, погане виховання - це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша вина перед всією країною. Виховувати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховувати» [5, с. 359].

На думку Макаренка, вирішальним фактором у вихованні дітей є поведінка батьків. Справжнє виховання потребує не часу як такого, а якісного його використання, почуття відповідальності. І чим дитина старша, тим менше вона потребує часу і тим більше – відповідальності [3, с. 243]. Справжня сутність виховання не в розмовах з дитиною, не в прямій, а в опосередкованій дії на дитину: в організації сім'ї, життя дитини. Видатний педагог писав, що виховний процес – є процес, що постійно триває, і окремі деталі його розв'язуються в загальному тоні сім'ї, а загального тону не можна вигадати і штучно підтримувати. Загальний тон створюється власним життям і власною поведінкою батьків. Найправильніші, найрозумніші, найпродуманіші педагогічні методи не матимуть жодної користі, якщо загальний тон життя поганий. І, навпаки, тільки правильний загальний тон підкаже і правильні методи поводження з дитиною, і насамперед правильні форми дисципліни, праці, свободи, гри і, - авторитету [4, с. 110].

Родина може виступати в якості як позитивного, так і негативного фактора виховання. І разом з тим ніякий інший соціальний інститут не може потенційно нанести стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити родина. Сім'я – це особливого роду колектив, що грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. У тривожних матерів часто виростають тривожні діти; честолюбні батьки нерідко так тиснуть на своїх дітей, що це приводить до появи в них комплексу неповноцінності; нестриманий батько, що виходить із себе при найменшому приводі, нерідко, сам того не відаючи, формує подібний же тип поведінки у своїх дітей тощо.

У зв'язку з особливою виховною роллю родини виникає питання про те, як зробити так, щоб максимізувати позитивні і звести до мінімуму негативні впливи родини на виховання дитини. Для цього необхідно точно визначити внутрішньосімейні соціально-психологічні фактори, що мають виховне значення. Саме в родині дитина одержує перший життєвий досвід, робить перші спостереження та навчається, як поводитися в різних ситуаціях. Дуже важливо, щоб те, чому батьки вчать дитину, підкріплювалося конкретними прикладами, щоб вона бачила, що

в дорослих теорія не розходиться з практикою. Батькам ні в якому разі не варто пускати процес виховання на самоплив [6, с. 139].

Антон Семенович зазначав, що найтяжче здійснювати виховання в тих сім'ях, де є лише одна дитина. Характерно, що до нього на перевиховання лише зрідка потрапляли діти з багатодітних сімей. Здебільшого «педагогічний брак» надходив з сімей одиноких, бо там, де росла дитина-одинак, концентрація надмірної батьківської любові діяла на неї згубно і була страшною помилкою в сімейному вихованні. З метою правильного батьківського виховання педагог закликає батьків дотримуватися почуття міри у всьому і, перш за все, у проявах любові до дітей. Надмірна любов може завдати великої шкоди не лише дітям, а й батькам.

Окрему увагу відомий педагог приділяв місцю батька в процесі виховання дитини. Оскільки педагог розглядав сім'ю як виховний колектив, в якому кожен є його рівноправним учасником, Антон Семенович вважав батька лише старшим відповідальним членом цього колективу. Батьківська влада має підпорядковуватися громадській, а його обов'язок - це, перш за все, зобов'язання перед суспільством.

Основою доброзичливого клімату в сім'ї є, за Макаренком, ставлення батька до матері й навпаки, відношення батьків до дітей. З появою дитини у батьківському серці народжуються почуття відповідальності й усвідомленості сили свого прикладу. Діти стають для батьків своєрідним стимулом, щоб самовдосконалюватися, ставати чистішими, благороднішими, культурнішими та обізнанішими. Недарма педагог акцентує свою увагу на питанні самовиховання батьків, вважаючи найголовнішим методом «батьківський контроль над кожним своїм кроком» [6, с. 153]. Відомий педагог аналізує різні форми псевдо-авторитетів батька та піддає їх критиці. Найгіршим та найпоширенішим є «авторитет любові», найаморальнішими є «авторитет підкупу», «авторитет доброти», «авторитет дружби», «авторитет придушення», «авторитет чванства», «авторитет педантизму», «авторитет резонерства» тощо. Натомість А. С. Макаренко пропагує авторитет, заснований на трудовому житті батьків, їх громадській діяльності та поведінці, на громадянському почутті батька і матері, на їх обізнаності з життям дитини й допомозі їй та відповідальності за її виховання.

Значну увагу відомий педагог приділяв також культурному вихованню дитини в родині. Культурне виховання на його думку - справа зовсім неважка, але це справедливо лише в тому випадку, якщо батьки не думають, що культура потрібна тільки для дитини, що виховання культурних навичок становить лише педагогічний їх обов'язок. У тій сім'ї, де самі батьки не читають газет, книг, не бувають у театрі або кіно, не цікавляться виставками, музеями, зрозуміло, дуже важко культурно виховувати дитину. І, навпаки, в тій сім'ї, де самі батьки живуть активним культурним життям, там культурне виховання буде мати місце навіть тоді, коли батьки наче й не думають про нього. Воно повинно

починатися дуже рано, коли дитина найбільш сприйнятлива, коли їй ще дуже далеко до грамотності, коли вона тільки що навчилася добре бачити, чути і якимось чином говорити [5, с. 436 – 437].

У своїй педагогічній творчості Макаренко окреслив основні напрямки виховання: естетичне й етичне виховання, виховання почуття обов'язку, чесності й правдивості, фізичне виховання. Але першочерговим видатний педагог вважав заохочення дитини змалечку до праці. За Макаренко, трудове навчання потрібно починати в дошкільні роки. Трудова участь дітей у сім'ї повинна розпочинатися в доступній дітям формі (у грі). З віком трудові доручення слід ускладнювати й відокремлювати від гри, праця не повинна повністю перетворюватися на гру. Щоб праця здійснювала правильний виховний вплив на дітей, вона, на думку Макаренко, повинна бути посиленою, результативною, осмисленою, творчою, педагогічно доцільною, колективною [7, с. 109].

Аналіз робіт А. С. Макаренко з проблем сімейного виховання дозволяє констатувати той факт, що їм розроблено методику виховання в родині і виокремлено низку її особливостей.

По-перше, педагог відмічає неможливість існування раз і назавжди даних «рецептів» на всі випадки життя. Рекомендації, які він надає досить вибіркові. Вони доповнюються досвідом самих батьків і традиціями народної педагогіки.

По-друге, він вказує, що правильне виховання в родині можливе тільки в тому випадку, якщо батьки знають особливості своєї родини і знаходять правильні методи виховання дітей.

По-третє, А. С. Макаренко підкреслює необхідність усвідомлення батьками, кого вони виховують. Тільки за цією умовою родинне виховання буде ефективним.

Вчетверте, батьки повинні навчитись розуміти специфіку методики родинного виховання.

Вп'яте, педагог впевнено говорить про те, що основою родинного виховання є розумність і точність, які витікають із здібності аналізувати дитяче життя.

Вшосте, їм докладно висвітлюються діалектичні розбіжності і зв'язки методики шкільного і родинного виховання.

А. С. Макаренко був першим радянським педагогом, який теоретично обґрунтував використання заохочення і покарання, розробив і впровадив у виховну практику методику, основою якої є органічне поєднання поваги і вимогливості до дитини, спрямоване на розвиток особистості.

Творчі педагоги сучасної України з успіхом використовують педагогічний спадок, який залишив видатний педагог, у різних сферах і проблемах, і в питаннях соціалізації особистості в тому числі. Розроблена ним виховна методика актуальна донині, в роботі з батьками вихователі постійно звертаються до праць Антона Семеновича, цитуючи виписки з його невмирущих творів.

Отже підводячи підсумок, хотілось би зазначити, що педагогічна спадщина А. С. Макаренка містить ідеї, які є плідними для родинного виховання в русі сучасних вимог гуманізації виховного процесу. Родина як інститут соціалізації займає важливе місце в педагогічній системі видатного педагога. Досконале вивчення і творче переосмислення його поглядів матимуть суттєве значення для сучасної теорії і практики родинного виховання, розвитку теорії соціалізації, формування первинного соціального досвіду особистості.

Список використаної літератури

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006 – 419 с. **2. Волкова Н. П.** Педагогіка для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2003. – 193 с. **3. История** образования и педагогической мысли за рубежом и в России / З. И. Васильева. – М. : Академия, 2001. – 467 с. **4. Макаренко А. С.** Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1972. – 332 с. **5. Макаренко А. С.** Книга для родителей; Лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко. - М. : Правда, 1986. – 448 с. **6. Макаренко А. С.** Педагогическая поэма / А. С. Макаренко. – М. : ИТРК, 2003. – 720 с. **7. Макаренко А. С.** Прапори на баштах / А. С. Макаренко. – М. : Веселка, 1981. – 569 с.

Алеко О. А. Вплив педагогічної спадщини А. С. Макаренка на соціалізацію і формування соціального досвіду дитини в родині

У статті наведено аналіз поглядів А. С. Макаренка на значення і місце родини у соціалізації особистості та формуванні первинного соціального досвіду дитини. Висвітлено значимість родини як первинного і провідного соціалізуючого осередку дитини, важливість сім'ї у формуванні первинного соціального досвіду.

Ключові слова: соціальний досвід, соціалізація особистості, дитина, родина, батьки.

Алеко О. А. Влияние педагогического наследия А. С. Макаренко на социализацию и формирование социального опыта ребенка в семье.

В статье приведен анализ взглядов А. С. Макаренко на значение и место семьи в социализации личности и формировании первичного социального опыта ребенка. Отражена значимость семьи как первичной и ведущей социализирующей среды ребенка, важность семьи в формировании первичного социального опыта.

Ключевые слова: социальный опыт, социализация личности, ребенок, семья, родители.

Aleko O. A. The Influence of the Pedagogical Heritage Makarenko for Socialization and Development of the Social Experience of the Child in the Family

The article presents the analysis of views Makarenko on the importance and place of the family in the socialization of the personality and the formation of primary social experience of the child. Reflects the importance of the family as the primary and the leading social environment of the child, the importance of family in the formation of primary social experience.

Key words: social experience, the socialization of the personality, the child, the family, the parents.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., доц. Коношенко С. В.

УДК 37. 018.1(477)«19»

Н. Б. Бондаренко, Л. В. Крайнова

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКА**

Дитинство – важливий період становлення особистості, її гармонійного фізичного, морального, інтелектуального розвитку. Від того, хто буде в цей час поруч з дитиною, вести її за руку, підтримувати, передавати досвід, долати перешкоди, мріяти, будувати особисте «Я», залежить майбутнє держави, в якій ми живемо. Адаптуватися до сучасного середовища, яке весь час змінюється, ускладнюється, розвивається, дитині повинні допомогти всі дорослі: педагоги, батьки, суспільство. Але вчені вважають, що родинне коло завжди відіграло і продовжує відігравати вирішальну роль в процесі розвитку волі, характеру, почуттів дитини, її соціалізації, формування навичок спілкування, культури поведінки тощо. Усі батьки бажають своїм дітям щастя, добра, миру, мріють про те, щоб вони зростали розумними, добрими, правдивими, працьовитими людьми. Але не всі розуміють, як досягти цього, які віднайти слова, щоб їх почули власні, такі дорогі серцю діти. Через порушення родинних зв'язків виховні традиції сім'ї, які передавалися від покоління до покоління сьогодні здебільшого втрачені, на жаль, назавжди. Руйнування моральних устоїв, яке спостерігається у суспільстві в процесі його стратифікації, розподілу на бідних і багатих, негативні зміни та деформації, в тому числі, і під впливом засобів масової комунікації призводять до невиправданого превалювання матеріального над духовним, до підміни загальних